

Stehlíková, Dana

Magister docet utilitatem abrotani : Macerův pelyněk brotan (abrotanum) v bohemikálních komentářích z počátku 15. století

Graeco-Latina Brunensia. 2013, vol. 18, iss. 2, pp. [121]-150

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128938>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DANA STEHLÍKOVÁ
(FACULTY OF ARTS, MASARYK UNIVERSITY, BRNO)

***MAGISTER DOCET UTILITATEM ABROTANI.
MACERŮV PELYNĚK BROTRAN (ABROTANUM)
V BOHEMIKÁLNÍCH KOMENTÁŘÍCH Z POČÁTKU
15. STOLETÍ***

The article focuses on the fact that, unlike the situation in the rest of Europe, there is an extraordinarily huge amount of manuscripts commenting on the poem De viribus herbarum preserved in the Czech area. The poem dates back to the 11th century and in the Middle Ages it circulated as the work of so-called Macer or Macer Floridus (probably Odo de Meung). Moreover, it was read and commented on a regular basis at the Faculty of Medicine in Prague, e. g. by Iohannes Andreae, dictus Šindel, († 1455–1457) being one of the teachers lecturing on it. The aim of the author is to compare four students' manuscripts deposited in the National Library of Czech Republic (IV G 9, VIII E 2, IX E 14, X E 14) and one manuscript from Znojmo (Státní okresní archiv Znojmo, ms. 306). Thanks to the high level of mutual cohesion of all the researched texts and almost the same reading of common passages, it can be assumed that the teachers dictated commentary on the poem to the students exactly according to the older manuscripts without bringing any new comments of their own. Comparison of the aforementioned manuscripts with Šindel's undoubted autograph (Biblioteka Jagiellońska, Kraków, ms. 619) also overcomes presumption of older researchers V. Maiwald, G. Gellner and F. M. Bartoš that the Prague manuscript X E 14 from 1424 was written by Šindel himself.

Keywords: Iohannes Andreae called Šindel; Macer Floridus; Medieval Herbals; Medieval Herbal Remedies; *materia medica*; Medieval Commentaries; Charles University in the Middle Ages

Pelyněk brotran neboli boží dřevce (*Artemisia abrotanum*) byl ve středověku hojně užívaným léčivem. Je mu věnováno místo téměř v každém středověkém spisu z oblasti *materia medica* (tedy ryze praktické části středověké medicíny, do níž spadala léčiva rostlinného, živočišného i minerálního původu), a to i přesto, že je spíše teplomilnou rostlinou, které se v rámci Evropy nejlépe daří ve Středomoří. Učili se o něm i studenti středoevrop-

ských lékařských fakult, protože základem jejich učebních textů byla flóra popisovaná antickými autory (především dvěma autory 1. století n. l. Pliniem a Dioscoridem), k nimž se později přidali také arabští farmakografové. Tento příspěvek se ovšem bude věnovat učebnímu textu sahajícímu ještě do doby před recepcí velkých arabských lékařských kompendií, jako byl např. Avicennův († 1037) *Canon medicinae* či Averroův († 1198) *Colliget*. Předmětem našeho zájmu bude středověký bestseller mezi herbáři, naučná báseň *De viribus (virtutibus) nebo naturis) herbarum*, kolující od 12. století pod jménem *Macer*, které bylo někdy chápáno jako titul díla, většinou však jako jméno autora této skladby. Macerem byl přitom myšlen římský autor Aemilius Macer († 16 př. n. l., současník a přítel Vergilia, Ovidia a Viruvia), u něhož se předpokládá, že nějakou, dnes již neznámou naučnou skladbu *De herbis* napsal.¹ Později ke jménu *Macer* přibyl ještě přídomek *Floridus*, odvozený z obsahu básně.²

V literárně historických příručkách bývá *De viribus herbarum* charakterizováno údaji vycházejícími z jediné dostupné, ovšem již dosti antikvované a dnes naprosto nedostačující edice, kterou pořídil v roce 1832 německý lékař Johann Ludwig Choulant.³ V jeho vydání báseň popisuje léčivé účinky 77 bylin, a to ve 2269 nerýmovaných hexametrech. Již Choulant si byl vědom složitější textové tradice této skladby, když zde vydal samostatně tzv. *Spuria Macri*, tj. dalších 487 veršů o celkem 20 léčivých rostlinách, které jsou obsaženy pouze v mladších rukopisech a také v některých tiscích a jsou psány zcela odlišným stylem.⁴ Nedostatkem této edice je, že nezachycuje starší fáze textového vývoje skladby a fixuje ji v podobě, která neodpovídá původnímu znění a vychází pouze z Choulantovi tehdy dostupných rukopisů, uložených v Lipsku, Drážďanech a Wolfenbüttelu.

¹ Srov. CONTE (2003: 383). Povědomí o tomto antickém autorovi měli středověcí čtenáři díky zmínce ve sbírce *Catonis Disticha moralia* (lib. 2, praef., edice BOAS 1952): *Telluris si forte velis cognoscere cultus, / Virgilium legito; quod si mage nosse laboras / herbarum vires, Macer tibi carmina dicit*, na kterou upozornil MANITIUS (1925: 544).

² Ke jménu *Macer Floridus / Macer floridus* a jeho možným významům viz GOEHL – MAYER (2003: 17–18). Ve středověkém komentáři, kterým se tady budeme zabývat, se v prologu vysvětluje jméno *Macer* jako jméno autora a současně se toto jméno chápe jako jméno mluvící: ... *Macer, Macri dicitur a ,macero, as', quod idem est quod ,sucus herbarum extorqueo'...* (podle rkp. Znojmo 306, f. 183r).

³ CHOULANT (1832). Choulantovo vydání (bez edičního úvodu) je nově otištěno v popularizačních publikacích GOEHL – MAYER (2001) a GOEHL – MAYER (2003) s pěkným úvodem o klášterní medicíně a německým překladem a rovněž v rámci kritické edice SCHNELL – CROSSGROVE (2003).

⁴ Nejnověji k těmto dodatkům viz JANSEN (2013).

Moderní kritická edice k dispozici není, a nejsou ani důkladně zdokumentovány všechny dochované latinské rukopisy (nejvíce jich pochází z francouzského, německého a anglického prostředí).⁵ Lze tušit, že jejich počet bude vysoký, neboť tento text se pro svou jednoduchost⁶ těšil mimořádné oblibě mezi lékaři, lékárníky i laiky.⁷ Tu dokládají také středověké překlady do vernakulárních jazyků (němčiny, dánštiny, angličtiny, francouzštiny, italštiny, katalánštiny, hebrejštiny). Proto se *Macer floridus* těší i dnes nemalému zájmu, tentokrát mezi filology – z pochopitelných důvodů především mezi germanisty (první z celkem 6 německých prozaických překladů vznikl kolem roku 1225 – proslulý *der Ältere deutsche Macer* –, již před rokem 1200 byl však latinský text opatřován německými glosami).⁸

I přes značný zájem badatelské obce víme o osobě autora a genezi jeho díla poměrně málo.⁹ Zpravidla se uvádí, že báseň napsal někdy v poslední třetině 11. století blíže neznámý Francouz Odo z Meungu nad Loirou (Odo Magdunensis), podle některých praktikující lékař, který vycházel vedle pramenů také z vlastních zkušeností,¹⁰ podle jiných Odo skutečným lékařem nebyl.¹¹ V obsáhlejších studiích se doba vzniku vymezuje precizněji, k zúžení časového rozpětí to však zatím nepřispívá: jako spodní hranice se uvádějí 40. léta 9. století, kdy napsal v básni zmiňovaný Walahfrid Strabo († 849) svůj *Hortulus* (neboli *De cultura hortorum*); horní hranici tvoří rok 1112, kdy zemřel Sigebert z Gembloux, který Odonu jmenuje ve svém se-

⁵ Poslední dodatky k dochovaným rukopisům viz SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 30–32).

⁶ Autorovi evidentně nešlo o umělecké zpracování látky, nýbrž o předání věcných informací. Jeho styl je suše didaktický, bez básnických ozdob (MANITIUS, 1925: 541; FLOOD, 1976: 64; GOEHL – MAYER, 2003: 19).

⁷ Což ovšem není nijak výjimečné: v rámci lékařské literatury to byly právě dietetické a farmakologické texty, které se těšily velké oblibě i u laických čtenářů (VENTURA, 2007: 467).

⁸ Rovněž ještě před rokem 1200 byl v německém prostředí Macerův text částečně přeložen a zařazen do tzv. Lékařské knihy Mistra Bartoloměje (k německé recepci Macera např. CROSSGROVE (1979: 71–86); poslední vědecká studie o německých překladech vyšla v rámci edice SCHNELL – CROSSGROVE (2003).

⁹ Základní informace viz WICKERSHEIMER (1936: 584); JACQUART (1979: 218); KEIL (1993: 1360); CROSSGROVE (1985: 1109–1116); HAAGE – WEGNER (2004: 877). Doposud nejdůkladnější a z větší části stále aktuální poučení podává MANITIUS (1925: 539–547). Pěkný přehled staršího bádání o době vzniku a autorství skladby viz DAMEMS (1966: 17–22); FLOOD (1976: 62–63) a z poslední doby především SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 21–40).

¹⁰ MANITIUS (1925: 541).

¹¹ GOEHL – MAYER (2003: 20).

znamu církevních spisovatelů (*De scriptoribus ecclesiasticis*).¹² Postupně se však začíná v odborné literatuře etablovat názor, že musíme rozlišovat alespoň dva vývojové stupně této básně, přičemž není známo, zda byl Odo autorem pouze některého z nich, nebo od něho pocházely oba dva.¹³ První z nich představuje původní verzi o cca 50 bylinách, kterou W. Crossgrove nazval jako „Urmacer“ a kterou máme doloženu ve třech nejstarších dochovaných rukopisech z 12. století,¹⁴ obsahově založených výhradně na anticových pramenech.¹⁵ Někdy kolem roku 1100 či brzo po něm došlo k rozšíření, či lépe řečeno aktualizaci celé skladby, a to na základě tehdy nového pramene, spisu *Liber graduum* neboli *Liber de gradibus*, který v Monte Cassinu na základě arabského spisu Ibn al-Ğazzara († cca 1004) volně přepracoval Constantinus Africanus († 1087), pod jehož jménem potom latinský text v Evropě koloval.¹⁶ Jelikož nevíme, kdy přesně Constantinus *Liber de gradibus* napsal, a jelikož se dříve tvrdilo, že je tento spis pramenem Macerovy básně¹⁷ (aniž by se rozlišovaly minimálně dvě její verze), uváděl se u *De viribus herbarum* jako *terminus post quem* zhruba rok 1070. Proto se ve všech základních příručkách k dějinám farmacie, botaniky či v literárně historických slovnících setkáme s chybným datováním Macerova díla až do poslední třetiny 11. století.¹⁸ Tehdy (nebo spíše o něco později) však mohla vzniknout právě ona širší verze o 77 bylinách (doplňená o exotická koření), která se dočkala velkého ohlasu a byla hojně přepisována a tištěna (tato podoba je zachycena v Choulantově edici). Nejednalo se při tom o nijak složité přepracování skladby. Každé rostlině je totiž věnována

12 Tamtéž: 18–19.

13 Na dvě verze upozornil poprvé CROSSGROVE (1994: 55–62); viz také GOEHL – MAYER (2003: 20).

14 Počet „kapitol“ ovšem kolísá: 50, 60, 48, a ani jejich pořadí není shodné (CROSSGROVE, 1994: 58–59).

15 Protože se v těchto rukopisech nesetkáváme s atribucí Odonovi de Meung, pouze v jednom z nich se odkazuje na jméno Macer, a navíc tyto rukopisy nejsou nijak svázány s francouzským prostředím (CROSSGROVE, 1994: 61), užívám v tomto příspěvku pseudonymu Macer. Kromě toho existují ohledně autorství i jiné hypotézy (např. RIDDLE, 1995: 152, mluví o Marbodovi z Rennes).

16 Doslovný latinský překlad al-Ğazzarovy knihy o účincích léčiv pořídil až Štěpán ze Zaragozzy v první polovině 13. století (je znám pod titulem *Liber fiduciae*). Ke Constantinově parafrázi viz STEINSCHNEIDER (1879: 1–22).

17 Bylo to na základě studie STADLER (1909: 52–65).

18 Výjimkou je MANITIUS (1925: 539–540), který píše již o první polovině 11. stol., což podle něho dokládá mj. i jazyk a styl básně, a především používání řeckých terminů, s nimiž se Odo v této době v západofranském prostředí (konkrétně ve Fleury) mohl seznámit.

samostatná „kapitola“, nadepsaná v rukopisech jménem příslušné rostliny. S takovým celkem se dalo poměrně volně pracovat, kapitolky různě přeskupovat a také doplňovat o další. Z toho plyne značná (ovšem dosud ne dobře podchycená) variabilita skladby v dochovaných rukopisech, jak co do počtu kapitol, tak co do jejich pořadí. Jednotlivé kapitolky si však uchovávají až na drobné textové varianty celkem shodné znění.

Prameny básně se zabýval již před 100 lety Hermann Stadler,¹⁹ který k tehdy známým pramenům – Pliniovi (*Naturalis historia*) a Gargiliu Martialovi, přidal další spisy: *De materia medica* řeckého autora Dioscorida (a to v latinské verzi známé jako *Dioscorides alphabeticus*) a *Liber de gradibus* Constantina Africana, který ve skutečnosti byl, jak jsme již řekli, pramenem až pro druhou redakci básně. Stadler, stejně jako později Maniti²⁰ upozorňuje i na jména některých dalších autorit. U většiny jmen přitom není pochyb, že se sem dostala až z druhé ruky, o přímém užití lze uvažovat jen u několika z nich. Jejich vztah k Macerovu textu však nelze jednoznačně stanovit.²¹ Jedním problémem je, že Macer svou látku zpracovává ve verších, což samo o sobě identifikaci prozaického pramene znesnadňuje. Druhou překážkou je strohý styl odborných textů, které poskytují jen málo možností najít důkaz o přímém vlivu. A konečně třetí překážku představuje mnohonásobná a košatá migrace údajů z lékařsky zaměřených pojednání o rostlinách, kdy táž informace přecházela po mnoho století z jednoho spisu do druhého. Dobrým příkladem je Plinius, u kterého je pravděpodobné, že jej Odo znal prostřednictvím Gargiliova spisu *Medicinae ex oleribus et pomis* (3. stol.).²² Nelze to ovšem tvrdit zcela absolutně, jak ukázal B. P. Flood na kapitole o mátě, kde se objevují informace z Plinia, které u Gargilia nenajdeme.²³ Dalším poněkud problematickým pramenem je Dioscorides, jehož abecední verzi identifikoval Stadler jako přímý pramen. Tato verze však vznikla patrně až v druhé polovině 11. století. Nejedná se navíc o překlad původního řeckého textu, nýbrž o kompilaci, jejíž autor čerpal z latinského překladu Dioscorida z 6. století (tzv. *Dio-*

¹⁹ STADLER (1909: 52–65).

²⁰ MANITIUS (1925: 540, 542–544).

²¹ Celkem jmenuje Macer 23 autorit (CROSSGROVE, 1985: 1109).

²² MANITIUS (1925: 542). Lékařská látka z Plinia však kolovala ve středověku i v dalších textech (*Medicina Plinii* ze 4. stol., *Physica Plinii* z 6./7. stol. aj., viz VENTURA (2006: 318–319).

²³ FLOOD (1977: 395–402). Macer nemusel nutně pracovat s rukopisem Gargiliovým, nýbrž s nějakým jeho pozdějším přepracováním, do něhož se již vmísil další pramen, např. Pseudoapuleius (tamtéž, s. 400). Pseudoapuleiův Herbář celou situaci ještě více komplikuje, protože i zde se setkáme s údaji převzatými z Plinia.

scorides langobardus), z něhož vybral jen část hesel (asi 70%). Ta doplnil o hesla z dalších pramenů (mj. z Plinia),²⁴ a všechna *simplicia*, tedy jednoduché léky, abecedně uspořádal. Někdy se uvádí, že Macerovým pramenem byl právě *Dioscorides langobardus*.²⁵ Najít přímé prameny Odonovy básně tedy není snadné.

Skladba *De viribus herbarum* si získala obrovskou popularitu, která trvala až do 16. století.²⁶ Můžeme ji měřit několika způsoby. Dokládají ji nejen zmíněné překlady do národních jazyků, ale i glosy a komentáře, ukazující, jak čtenáři s daným dílem pracovali, dále jeho použití v pozdějších písemných památkách a v neposlední řadě také počet tištěných vydání.²⁷ Dnes již známe řadu autorů, kteří s Macerem pracovali a nějakým způsobem jeho text ve svých dílech uplatnili. V rámci farmakografické literatury italského původu byl Macer zjištěn jako pramen salernského kompendia *Circa instans*²⁸ (i jeho pozdější redakce známé jako *Tractatus de herbis*),²⁹ dále jej snad užíval Šimon z Janova (*Clavis sanationis*), Matouš Sylvaticus (*Liber pandectarum medicinae*) a odvolává se na něho i Petr z Abana ve svém komentáři k abecednímu zpracování Dioscorida.³⁰ Oproti tomu v oblasti francouzské, německé a anglické se s jeho využitím setkáme spíše u jiných literárních forem, ve 12. století se na něho odvolává Vilém z Conches (*De philosophia mundi*),³¹ citují jej také největší encyklopedisté 13. století – Bartoloměj Anglický (*De proprietatibus rerum*), Alexandr Neckam (*De naturis rerum*) a především Vincenc z Beauvais (*Speculum naturale*) –, což nepochybně souvisí s nižší odbornou úrovní Macerovy skladby.³² To vidíme právě na příkladu encyklopedie Vincence z Beauvais, který Macerův text nepoužil v první redakci své encyklopedie (*versio bifaria*), ačkoli jej musel znát, nýbrž až v redakci rozšířené (*versio trifaria*), u níž počítal se širší čtenářskou obcí, nikoli jen s univerzitním prostředím.³³ Pramenem byl

²⁴ K tomuto tématu v poslední době především VENTURA (2006: 317–339) a TÁŽ (v tisku).

²⁵ SCHMITZ (1998: 364).

²⁶ Thomas Haye dokonce jmenuje Macera mezi středověkými klasiky naučné poezie (HAYE, 1997: 363).

²⁷ K inkunábulím a starým tiskům CHOULANT (1841: 233–244).

²⁸ VENTURA (2007: 475–477, 493–494, 496–497).

²⁹ VENTURA (2009: 131–132).

³⁰ STADLER (1909: 65).

³¹ MANITIUS (1931: 216).

³² VENTURA (2004: 298, 301, 326); VENTURA (2005: 284, 286, 298).

³³ VENTURA (2005: 299).

Macer rovněž u řady herbářů národních literatur, zde ale musíme počítat častěji s využitím překladů než původního latinského textu.³⁴

Cizojazyčné glosy či latinské komentáře dochované spolu s původním dílem zatím nejsou příliš dobře zpracovány. Pokud jde o glosy, je situace sice poněkud lepší (opět především v německé odborné literatuře),³⁵ o komentářích však nevíme téměř nic. Přitom právě ty by nám leccos mohly vyzradit o tom, v jakém prostředí *De viribus herbarum* kolovalo a k jakým účelům se užívalo.³⁶ U německých zpracování básně je již prokázáno, že kolovala pouze v mimouniverzitním prostředí.³⁷ Pokud jde o verzi latinskou, můžeme se v literatuře setkat se všeobecnými výroky různého druhu: na jedné straně se dočteme, že *Macer floridus* byl velmi rozšířenou učebnicí farmakologie na nižších školách i univerzitách,³⁸ na straně druhé se zdůrazňuje fakt, že exempláře této básně se dochovaly především v klášterních a soukromých knihovnách, ale na univerzitách se Macer přílišné oblibě netěšil.³⁹ Pravdou je, že školní využití skladby zatím nebylo soustavněji zkoumáno.⁴⁰ To ovšem neznamená, že se Macer takového užití nedočkal. Latinský text, zdá se, koloval jak mezi praktikujícími lékaři a lékárníky⁴¹ (o čemž svědčí právě glosy v národních jazycích), tak i na lékařských fakultách.⁴² V jejich starých katalozích bývá Macer zmíněn. Doposud ale bohužel chybí jakýkoli přehled o dnes dochovaných rukopisech opatřených komentářem, který by ukázal, kde (a zda vůbec) se *De viribus herbarum* během lekcí systematicky četlo a vykládalo.⁴³ V naší odborné literatuře je přitom dobře známo, že Macera komentoval někdy v první polovině 15. století Jan Ondřejův Šindel, působící na pražské univerzitě, a letmý pohled do Truhlářova katalogu ukazuje, že se u nás dochovaly i další, anonymně

³⁴ Např. MAYER (2000: 207–263).

³⁵ Kromě německých glos se v rukopisech setkáme také s glosami anglickými či nizozemskými (např. DAEMS, 1966: 17–29).

³⁶ Výjimkou jsou dva humanistické tištěné komentáře z 16. stol., jejichž autory byli Guillelmus Gueroaldus (Guillaume Gueroult) a Johannes Atrocianus (CHOULANT, 1832: 15, na následujících stranách seznam jednotlivých vydání).

³⁷ CROSSGROVE (1985: 1112).

³⁸ TEMMEN (2006: 216).

³⁹ VENTURA (2005: 299).

⁴⁰ SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 22).

⁴¹ Na to upozorňuje SCHMITZ (1998: 500).

⁴² V Paříži patřil Macer spolu s *Circa instans* k základním učebnicím farmacie O'BOYLE (1998: 106).

⁴³ Např. KRISTELLER (1996: 75–96) Macera vůbec nezmiňuje.

zapsané komentáře. O jakou raritu se v případě pražských komentářů jedná, si uvědomíme teprve při pokusu dopátrat se nějakých středověkých komentářů zahraničních. Odhlédneme-li od glos, Thorndike a Kibre zmiňují pouze dva rukopisy, u nichž by se podle popisu mohlo jednat o soustavnější výklad k této básni.⁴⁴ Další dva rukopisy se mi podařilo najít v katalogu stuttgartské Württembergische Landesbibliothek.⁴⁵ Thomas Haye jmenuje jeden berlínský rukopis ze 14. stol., který by měl rovněž obsahovat komentář.⁴⁶ Crossgrove a Schnell, kteří se sice primárně zaměřují na německé verze Macera, nicméně jsou velmi dobře obeznámeni také s jeho latinskou tradicí a sami dohledali celou řadu nových rukopisů, upozorňují (vedle toho, co uvádí THORNDIKE – KIBRE, 1963) pouze na komentář Šindelův.⁴⁷ Vzhledem k bohatému dochování této básně, a to i v rámci starých univerzitních knihoven, je to jistě překvapivé. Tento drobný příspěvek si klade za cíl pouze poukázat na ojedinělost 600 let starých bohemikálních komentářů a spolu s tím připomenout osobnost mistra Jana Ondřejova (důkladnější studium celého materiálu by si nesporně vyžádalo samostatnou monografii).

Jan Ondřejův Šindel je poměrně známou osobností pražské univerzity.⁴⁸ Předpokládá se, že se narodil někdy kolem roku 1375. V roce 1399 se stal mistrem svobodných umění a na artistické fakultě potom působil jako učitel astronomie.⁴⁹ V roce 1410, kdy byl rektorem univerzity, je také doložen jako *doctor in medicinis*. Není ovšem jasné, kde lékařskou fakultu vystudoval. Gellner se domnívá, že ji Šindel studoval ve Vídni,⁵⁰ zatímco Bartoš

⁴⁴ THORNDIKE – KIBRE (1963: 366, 994).

⁴⁵ Rukopis HB XII 4 („Odo Magdunensis ... mit einzelnen ausführlichen Scholien auf den Rändern“) a rukopis HB XII 5 („zahlreiche Scholien und Glossen“), BUHL – KURRAS (1969: 55, 60). Rukopisy jsem osobně neviděla.

⁴⁶ HAYE (1997: 354), jedná se o rukopis Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, lat. fol. 115. Na tento rukopis upozorňují také SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 31), ale o komentáři se nezmiňují.

⁴⁷ SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 34); Schnell o tomto komentáři informoval již dříve (SCHNELL, 1992: 1276–1277).

⁴⁸ Důkladný přehled o jeho životě podává především GELLNER (1935: 155) a BARTOŠ (1947: 27–34), v pozdější době potom BERÁNEK (1968: 78) a ŠMAHEL (1980: 55–56). Rukopisné dochování jeho spisů dokumentuje SPUNAR (1985: 133–140).

⁴⁹ V tomto oboru dosáhl také největšího věhlasu (zatím naposledy se Šindelovi jako astronomovi věnovala HADRAVOVÁ, 2003: 53–70).

⁵⁰ GELLNER (1935: 156), ještě před ním se v tomto smyslu vyjádřil SMOLÍK (1864: 15, pozn. 1).

o případném vídeňském pobytu mlčí.⁵¹ Podle Beránka studoval Šindel lékařství pravděpodobně v Praze.⁵² Zřejmě byl v profesi lékaře brzo úspěšný, neboť působil snad již od roku 1412 jako královský lékař s příslušným platem a učil rovněž na lékařské fakultě.⁵³ V době husitské revoluce v Praze nepobýval, ale rok jeho odjezdu z Prahy není znám. Podle Gellnera odjel již roku 1420 (kdy se stal pražským kanovníkem) do Olomouce.⁵⁴ Bartoš se však domnívá, že právě Šindelův podle něho vlastnoručně napsaný komentář k *De viribus herbarum* z rukopisu X E 14 Národní knihovny v Praze, datovaný rokem 1424, byl dopsán nejspíš ještě v Praze.⁵⁵ Vyhnanství podle něho trávil Šindel v Norimberku, což zpochybňuje Schnell,⁵⁶ který však zřejmě neznal Bartošovy argumenty. V Praze opět působil od roku 1436.⁵⁷ Roku 1443 daroval Karlově koleji asi 200 kodexů své soukromé knihovny.⁵⁸ Údaje o roce jeho smrti se opět rozcházejí: Gellner vymezuje pouze *terminus post quem*, a to rok 1452,⁵⁹ podle Bartoše zemřel Šindel mezi léty 1455–57,⁶⁰ Beránek uvádí jako rok smrti již rok 1449.⁶¹

Skutečnost, že se s Macerovým textem na pražské lékařské fakultě v 1. pol. 15. století studenti mohli seznámit, je doložena již starými katalogy Rečkovy koleje a koleje Českého národa, kam zřejmě přešly knihy ze zrušené knihovny lékařské fakulty.⁶² V těchto katalogích se setkáme s Macerem celkem pětkrát. Nahlédneme-li do Truhlářových katalogů, není ani dnešní stav dochování básně *De viribus herbarum* v pražské Národní

51 Srov. BARTOŠ (1947: 27–28).

52 BERÁNEK (1968: 78).

53 ŠMAHEL (1980: 41); GELLNER (1935: 156) uvádí, že královským lékařem byl Šindel již v roce 1409.

54 GELLNER (1935: 157).

55 BARTOŠ (1947: 29).

56 SCHNELL (1992: 1276).

57 GELLNER (1935: 157).

58 Podává o tom zprávu Jan Kampanus Vodňanský ve svém *Calendarium beneficiorum academiae Pragensi collatorum strenae loco ineunte anno 1616 missum* (latinský přetisk s českým překladem vydal HRDINA, 1949: 14, 35), již převzal BALBÍN (1677: 427). K některým rukopisům Národní knihovny, které by mohly ze Šindelova majetku pocházet, viz URBÁNKOVÁ (1962: 87–97).

59 GELLNER (1935: 158).

60 BARTOŠ (1947: 29), ve shodě s ním datuje ŠMAHEL (1980: 55).

61 BERÁNEK (1968: 78), z jeho údaje vychází SCHNELL (1992: 1276).

62 BERÁNEK (1968: 59–60); Faksimile katalogů vydali BEČKA – URBÁNKOVÁ (1948).

knihovně nijak chudý.⁶³ Rukopisům s pouhým zápisem básně, případně doplněným jen o glosy (ať již české nebo německé) se však na tomto místě věnovat nebudeme. Zaměříme se pouze na zápisy opatřené souvislým komentářem.

1. Rukopis IV G 9, f. 1r–74r, podle Truhláře ze 14.–15. stol. obsahuje interlineární glosy k prvním třem rostlinám básně (*artemisia*, *abrotanum*, *absinthium*), u čtvrté rostliny (*urtica*) jsou glosy zapsány pouze u prvních 20 veršů. Souvislejší marginální komentář je zaznamenán u jediné rostliny, a to *abrotanum* (f. 2r). Na interlineární a marginální poznámky je ovšem připraven celý text, který je pečlivě nalinkovaný, má velké meziřádkové mezery a široké okraje.⁶⁴ Pořadí skladeb odpovídá Choulantovu vydání druhé redakce se 77 rostlinami.
2. Rukopis VIII E 2, f. 1r–38v, podle Truhláře z konce 14. století, opatřený glosami i komentářem, ovšem nikoli důsledně ke každé rostlině.⁶⁵ Pořadí skladeb se s Choulantovým vydáním vůbec neshoduje (výjimkou je pouze první rostlina *artemisia*, rostliny druhé redakce jsou dokonce namíchány mezi rostliny první redakce), počet rostlin mu však odpovídá.
3. Rukopis IX E 14, f. 1r–76r, Truhlářem datovaný rovněž do konce 14. století, údajně se Šindelovým komentářem (zde zapsaným anonymně) a interlineárními glosami.⁶⁶ Komentář pokrývá prvních 18 rostlin a sahá do f. 24v (poslední komentovaná rostlina je *acidula*), glosy přitom sahají jen k f. 20r. Dále komentář opět pokračuje až od f. 55v (*senecion*), není již ale veden soustavně (jen f. 57r–57v, 58v, 66v, 67v, 68r–69v) a také glosy se zde objevují jen sporadicky. Počet (77) i pořadí rostlin odpovídá v podstatě Choulantovu vydání. Na konci (po poslední pasáži o *aloe*) jsou na f. 75r–76r zapsány ještě další verše s lékařskými návody, které již nepředstavují medailonky k vybraným rostlinám, ale zmiňují znovu jednotlivě některé rostliny, kterým je v Macerovi věnována samostatná pasáž. Teprve po tomto přídavku je explicit oznamující konec básně.
4. Rukopis X E 14, f. 1r–107r, datovaný explicitem do roku 1424 (*Explicit commentum Mgrī Syndel compilatum super solempnem phisicum Mgrum Macrum et cum hoc aliis multis phisicis. Finitum a. d. 1424 II fer. post*

⁶³ Báseň se u nás dochovala i v jiných rukopisných knihovnách, zpravidla je v nich ale holý text, někdy doprovázený jednoslovnými glosami.

⁶⁴ TRUHLÁŘ (1905: 295).

⁶⁵ Tamtéž: 561.

⁶⁶ TRUHLÁŘ (1906: 27).

Gregorii), se Šindelovým komentářem a glosami.⁶⁷ Počet skladeb i pořadí odpovídá Choulantově edici.

Všechny uvedené rukopisy představují běžné studijní kodexy, které kromě Macerovy básně žádný jiný učební text neobsahují. Rozvržení glos a komentáře na stránce je u tří z nich tradiční, tj. místo pro glosy je ponecháno jednak mezi řádky a jednak na vnitřním okraji stran, komentář je zapsán nahusto na širokých vnějších okrajích (tzv. třísloupcové schéma). Čtvrtý z nich (X E 14) má sice široké meziřádkové prostory na vysvětlující glosy, ale vnější okraj je poměrně úzký a je na něm zachycena jen malá část komentáře. Poté, co skončí verše věnované příslušné rostlině, následuje zbytek komentáře již přes celou šířku strany.

Vzhledem k neúplnosti zápisů se zřejmě jedná pouze o rukopisy studentské.⁶⁸ Jako o profesorském rukopisu se dříve mluvilo o kodexu X E 14, který je v odborné literatuře vůbec nejčastěji zmiňovaný. Maiwald, Gellner i Bartoš totiž považovali tento rukopis za Šindelův autograf, Bartoš navíc upozornil také na rukopis IX E 14 se stejným komentářem.⁶⁹ (Není přitom jasné, proč Gellner i Bartoš svorně hovoří pouze o interlineárních zápisech, nikoli o marginálních komentáři, který je psán stejnou rukou.) O rukopisu X E 14 se zmiňuje také Beránek.⁷⁰ Pokud je mi známo, Emma Urbánková jako první poukázala v souvislosti se Šindelovým jménem také na rukopisy IV G 9 a VIII E 2.⁷¹

Musíme se však vrátit k F. M. Bartošovi. Ten totiž důkladně popsal ještě další rukopis, který sice zařadil Spunar do *Repertoria*, ale odborná literatu-

⁶⁷ Tamtéž: 77.

⁶⁸ Srov. HLAVÁČEK (2004: 23–29). Velké množství univerzitních rukopisů se dochovalo právě jako zápisy studentů (*reportata*). Takové rukopisy bývají často označeny jménem učitele a datem (KRISTELLER, 1996: 78).

⁶⁹ MAIWALD (1904: 11), GELLNER (1935: 158), BARTOŠ (1947: 29, pozn. 10). Oba rukopisy má také FENDRYCH (1962: 189, 190). O rukopisu X E 14 věděl již STERNBERG (1817: 24), zmiňuje ho i FLAJŠHANS (1926: XV). O tom, že se jedná o Šindelův autograf, mluvil W. R. Weitenweber na zasedání Královské české společnosti nauk v roce 1853. O této přednášce však byla pořízena pouze krátká zmínka (WEITENWEBER, 1854: 41).

⁷⁰ BERÁNEK (1968: 52, pozn. 51).

⁷¹ URBÁNKOVÁ (1962: 96, pozn. 12). Oba rukopisy sice eviduje již MAIWALD (1904: 12) a rukopis VIII E 2 také FENDRYCH (1962: 188), ale nedávají je do souvislosti se Šindelem, jako to činí Urbánková.

ra věnovaná Šindelovi jej nijak nereflektovala.⁷² Silnější konvolut je dnes uložen ve Státním okresním archivu Znojmo:

5. SOA Znojmo, fond Archiv města Znojma, 306, f. 183r –220r,⁷³ podle explicitu byl zápis dokončen 1. září 1415. Text je komentovaný pouze na prvních několika foliích: 183r–186v (tj. u rostlin *artemisia*, *abrotanum*, *absinthium*, *urtica*, *scordion – aleum*, *plantago*), v dalším úseku se setkáme pouze výjimečně se souvislou větou či dvěma (f. 191r, 191v, 194v, 197r, 199r). Celá báseň je provázena glosami s indikacemi (*ad vomitum*, *contra testium dolorem* apod.), k nimž později přibýly glosy uvádějící české a německé názvy rostlin. Řádky jsou poměrně úzké, s interlineárnými vpisky se na rozdíl od dříve uvedených rukopisů nepočítalo. Choulantově vydání odpovídá svým pořadím zhruba první a poslední třetina, uprostřed je posloupnost rostlin odlišná. Rukopis obsahuje také rejstřík (f. 182v). Kodex představuje určitou výjimku nejen místem dochování, ale především svou velikostí (247 ff.) – je v něm obsaženo několik dalších textů, které důkladně popsal Bartoš (přičemž většina z nich nemá lékařské zaměření).⁷⁴ Dochovaný komentář připsal Bartoš, který dobře znal rukopis X E 14, Šindelovi.⁷⁵

Není nijak překvapivé, že všechny tyto již poměrně pozdní rukopisy obsahují až druhou redakci básně, někdy označovanou jako *versio vulgata*, a že větší část z nich zcela odpovídá Choulantově pořadí rostlin, tj. nejběžnějšímu způsobu dochování skladby. Snaha uspořádat text jinak, kterou můžeme sledovat i u rukopisů zahraničních a která je patrná v našem případě u rukopisu VIII E 2 a Znojmo 306, je dána tím, že v původním znění není uspořádání rostlin nijak logické. Doposud alespoň nebyl žádný princip řazení „kapitol“ v *De viribus herbarum* nalezen.⁷⁶ Co se týká náplně jednotlivých monografických pasáží, je evidentní, že Macerovi nešlo o to, aby popisoval vzhled rostliny, její pěstování, sběr či uchovávání. Zaměřuje se výhradně na jejich léčivé účinky. Začíná vždy udáním základní

⁷² BARTOŠ (1953: V, 1–3), SPUNAR (1985: 137).

⁷³ Kodex patřil klášteru ve Vilémově u Čáslavi, který byl roku 1421 vypálen husity, a není jasné, jakým způsobem se dostal do Znojma (ČÁDA, 1966: 131).

⁷⁴ Z Bartoše (viz pozn. 75) vycházel ve svých popisech znojemských rukopisů ČÁDA (1966, 131–133) a TÝŽ (1975, 49–52).

⁷⁵ BARTOŠ (1953: V, 2).

⁷⁶ SCHNELL (1996: 190–191) a SCHNELL – CROSSGROVE (2003: 23) nesouhlasí s řadícími kritérii, které podle Keila Macer částečně uplatňoval (KEIL, 1994: 11).

kvality (teplá, studená, suchá, vlhká) a stupně účinku,⁷⁷ snad vůbec poprvé ve středověké literatuře. Další pořadí informací však již působí chaotickým dojmem, což je pro 11. století typické.⁷⁸ Podle Schnella však tu určité principy uplatněny jsou: nadřazeným principem je způsob aplikace léku, podřízeným potom indikace. Vnitřní řazení informací již není pevně dáno.⁷⁹

Celkový rozsah a počet u nás dochovaných komentářů ukazuje, že si tato látka vyžádá dlouhodobějšího studia.⁸⁰ Pro účely tohoto příspěvku byla proto vybrána pouze jedna rostlina, na jejímž příkladu se pokusíme postihnout shody a rozdíly v jednotlivých komentářích k této rostlině. Vzhledem ke skutečnosti, že komentář ve většině rukopisů nepokrývá celý text básně, a u prvního z nich (IV G 9) je dokonce zapsán u jediné rostliny – *abrotanum* (lidově boží dřevce, oficiální název pelyněk brotan, *Artemisia abrotanum* L.), vybrali jsme právě tuto pasáž. Příslušný komentář totiž obsahují všechny uvedené rukopisy, a žádný z nich tak nemusí být z tohoto srovnávání vyřazen.⁸¹ Nejprve otiskneme Macerův text podle Choulantova vydání. V kritickém aparátu jsou uvedena různočtení našich rukopisů. Srovnání rukopisů s Choulantovým aparátem neprokázalo, že bychom naše rukopisy mohli přiřadit přímo k tradici některého z rukopisů, jež měl Choulant k dispozici.⁸² Z tohoto důvodu na Choulantův aparát odkazujeme jen zkratkovitě, aby bylo vidět, která různočtení mohou mít v textové tradici *De viribus herbarum* jistý význam a která jsou zřejmě ojedinělá.⁸³

⁷⁷ Stupně účinku (od 1., nejslabšího, do 4., nejintenzivnějšího) zavedl Galénos (HARIG, 1974).

⁷⁸ Srov. SCHMITZ (1998: 408), obecně k řazení konkrétních údajů v kapitolách herbářů viz KEIL (1989: 96–97).

⁷⁹ SCHNELL (1996: 189).

⁸⁰ Pro úplnost je třeba dodat, že Sternberg uvádí ještě rukopis Roudnické lobkowiczké knihovny v Nelahozevsi s komentovaným Macerem z roku 1499 (STERNBERG, 1817: 24, pozn. 18), správně z roku 1399 (MAIWALD, 1904: 12), který jsem bohužel neviděl.

⁸¹ Text s komentářem je zapsán na následujících foliích: IV G 9, f. 2r; VIII E 2, f. 19v–20r; IX E 14, f. 2r–2v; X E 14, f. 3r–4r; Znojmo 306, f. 183v.

⁸² Choulant vypracoval edici na základě 12 rukopisů a 9 tisků.

⁸³ Např. *Ch3ms* znamená, že Choulant uvádí tři rukopisy se stejným různočtením, *Ch3ei* znamená, že Choulant uvádí v aparátu 3 tisky (*editiones impressae*) se stejným zněním. Pro bohemikální rukopisy jsou použity následující sigly: IV G 9 = *P1*, VIII E 2 = *P2*, IX E 14 = *P3*, X E 14 = *P4*, Znojmo 306 = *Z*.

Abrotanum⁸⁴

- Tertius Abrotano legitur gradus esse caloris,
 Et desiccandi semen ferventius herba est,
 Unde iuvat nervos et causas pectoris omnes,
 Illius elixi si sit decoctio sumpta.
- 35 Sic quoque dysnoicis prodest tussimque repellit
 Et prodest lumbis, sic vulvarumque querelis.
 Omnibus his crudum cum vino proderit haustum,
 Urinam purgat sic et praecordia mundat,
 Sic curat sciasim, sic sumptum menstrua purgat,
- 40 Serpentes nidore fugat, bibitumque venena
 Illorum extinguit, sedat quoque frigora febris
 Antea quam veniant si mixto sumitur amne,
 Aut oleo quo decoquitur si membra perungas.
 Lumbricos ventris hanc saepe bibendo necabis.
- 45 Huic panis micas et mala cidonia iungens
 Insimul amne coquas, oculorum cocta dolori
 Apponas vel fervori, curabit utrumque.
 Stirpes infixas et spinas abstrahet ipsum
 Appositum per se vel adeps si iungitur illi.
- 50 Haec etiam venerem pulvino subdita tantum
 Incitat, et veneri nocuis potata resistit.

32 ferventius herba est : est fervencius herba *P4*; est *om. P2* – **33** Unde : Bene *P1, P2, P4* – **34** sumpta : sumpta. Disnoyca passio anhelitum retardat *Z* – **35** quoque *om. P2*; tussimque : tussique *P2* – **36** vulvarumque : vulnerumque *Z*, vulvarumque *suprascr. P4* – **39** curat sciasim : sciasim curat *P1, P3, P4, Ch3ms* – **40** nidore : odore *Z*; venena : venenum *P2, Ch1ms* – **41** sedat quoque : sedatque *Z, Ch3ei*; frigora : frigida *P4* – **42** Antea : Ante *P1*, Antea *cum signo abbrev. P4*; veniant : veniat *P4*; mixto : mixtas *corr. in mixta P4*; sumitur : summatur *P1*, sumatur *corr. e* sumitur *P3* – **43** Aut : Sic *P2*; quo : si *Z, Ch1ms* – **44** necabis : necabit *P2, Z* – **45** iungens : iungas *Z, Ch4ms* – **47** curabit : curabis *P1, P3, P4, Z, Ch5ms* – **48** stirpes : stipes *P1, P3, P4, Ch5ms*; abstrahet ipsum : extrahet ipsas *P2*; abstrahet omnes *P4* – **49** illi : illi. Plinius ut scripsit venerem movet illius herba, si fuerit tantum pulvino subdita nocte, et cunctis nocivis ventris potata resistit *P2, Ch1ms*, illi. Plinius ut scripsit venerem movet illius herba *Z, Ch3ms* – **50** venerem *corr. e* ventrem *P4*; pulvio *sine signo abbrev. P1*; Haec ... tantum : Si fuerit tantum pulvino subdita nocte *Z, Ch3ms* – **51** Incitat : Insitat *P1*; Incitat et veneri : Et cunctis veneris *Z, Ch3ms*

84

CHOULANT (1832: 29–30). V hlavním textu ponecháváme grafiku i interpunkci Choulantova vydání, v poznámkách zachováváme grafiku srovnávaných rukopisů.

Nejvíce se shoduje s Choulantem rkp. IX E 14 (P3), ale ani odchylky ostatních rukopisů nejsou nijak zásadní, až na tři výjimky. Rukopis znojenský (Z) má po verši 34 ještě jeden další (*Disnoyca passio anhelitum retardat*), který Choulant u žádného z rukopisů ani tisků neviduje, a na konci po verši 39 má místo dvou veršů verše tři, které mají odlišné znění, než čteme u ostatních rukopisů: *Plinius ut scripsit venerem movet illius herba / Si fuerit tantum pulvino subdita nocte / Et cunctis veneris nocuis potata resistit*. Choulant pracoval se třemi rukopisy, které měly tento odlišný konec. Konečně rukopis VIII E 2 (P2) obsahuje oboje znění za sebou, tj. celkem pět veršů (Choulant měl k dispozici jeden takový rukopis).

Pramenem pro celý úsek byl nepochybně přímo Plinius (*Naturalis historia* 21, 92). Všechny další možné prameny, o nichž jsme již mluvili a které reprodukuje i účinky podle Plinia, vždy některé z účinků uvedených v originálu postrádají. Macerovy účinky v plném rozsahu má pouze původní Pliniův text.⁸⁵ Údaj o stupni účinku brotanu čerpal Macer z Galéna (*De simplicium medicinarum facultatibus*, lib. 6, podle Kühnova vydání kap. 1),⁸⁶ Plinius se stupni (*gradus*) nepracoval.

Jestliže srovnáme všech pět komentářů k brotanu, vidíme, že se nejedná o identické texty, a pokud bychom chtěli předložit jejich edici, museli bychom každý z nich otisknout samostatně. Dílčí pasáže komentářů se však shodují, a proto jsme se rozhodli k poněkud netradičnímu uchopení všech textů najednou, což by u literárního díla v užším slova smyslu bylo stěžejí realizovatelné. Charakter komentáře, skládajícího se vždy z několika na sobě nezávislých lemmat k jednotlivým vysvětlovaným termínům, ovšem takový postup umožňuje docela dobře. Jednotlivá lemmata budou otištěna za sebou v pořadí, v jakém se objevují daná slova v Macerových verších, což většinou také odpovídá reálnému pořadí lemmat v komentářích. O případných odchylkách v tomto pořadí bude zvláštní zmínka. V případě shodných pasáží budeme preferovat lepší znění. Na začátku každého odstavce je vždy uvedeno téma, jehož se odstavec týká. Téma je buď v hranaté závorce spolu s číslem příslušného verše (pokud není toto téma explicitní součástí komentáře a doplňujeme ho na základě Macerova textu),

⁸⁵ Rovněž humanistický komentátor Guillelmus Gueroaldus upozorňuje na skutečnost, že Macerův text o brotanu vychází z Plinia: *Hanc herbam Plinius abrotanum appellat, cuius vires plurimas paucis complectitur verbis ..., quibus Macer minime discrepat (Herbarum varias qui vis cognoscere vires / duc Macer adest, quo duce doctor eris. [Edidit Guillelmus Gueroaldus, qui et commentaria edidit]. Parisius: pro Petro Baquelier, 1522).*

⁸⁶ KÜHN (1826: 799).

nebo je uvedeno až za závorkou (v případě, že je přebíráme z citovaného rukopisu). Na konci každého lemmatu uvádíme kurzívou sigly rukopisů, které dané lemma obsahují, sigla na prvním místě označuje rukopis, jehož čtením a grafikou se řídíme. Nejedná se o kritickou edici, proto jsou různosti ostatních rukopisů zaznamenána v aparátu jen tehdy, mají-li nějaký význam pro posuzování souvislostí mezi komentáři.⁸⁷ Budeme tak mít před sebou jediný dlouhý výklad, který ukáže všechny pasáže, jež byly během lekcí považovány za hodné komentování.

Hic est capitulum 2^m istius libri, in quo docet utilitatem abrotani, et posset dividi in tot partes, quot ponit auctor utilitates, sed partes patebunt in litere processu. /P3, P1, P4/

5 [Ad v. 31 „gradus“:] Primo nota, quod abrotanum est in 3° gradu caliditatis et siccitatis, pro quo nota, quod philosophi naturales talium rerum naturalium posuerunt 4^{or} gradus, scilicet primum, 2^m, 3^m et 4^m. Quare autem sunt 4^{or} et non plures, ratio, quia solum sunt quatuor elementa, scilicet aer, ignis, terra et aqua, quorum sufficiencia isto modo habetur: Omne elementum est aut summe grave aut leve aut mixtum. Si primo modo, sic est terra, si 2° modo, sic est ignis, si mixtum, vel predominatur gravitas, et sic est aqua, vel levitas, et sic est aer etc. /P3, P1, P4/

10 [Ad v. 31 „Abrotano“:] 2° nota, quid sit abrotanum et est quedam herba odorifera, crescens in altum admodum unius cubiti, que in vulgari dicitur seu vocatur bozyc drzyewcze. /P1, P3/

[Ad v. 31 „Abrotano“:] Nota, abrotanum dicitur affrodosia, id est a Venere, que hanc invenit. Frosos enim grece, spuma dicitur latine, quia Venus de spuma maris nata fuit. Quia Iupiter abscisis testiculis patris sui Saturni in mare proiectis Venus nata est de spuma maris et dicit Ysidorus, quod abrotanum est herba virtutem habens calidam. /P2/

15 [Ad v. 31] „legitur gradus“: Nota, IIII^{or} sunt gradus caloris. Primus est ad modum aque tepide, secundus est ad modum caloris humane nature, 3us est ad modum aque iam volentis bulire, 4us est ad modum aque bullientis vel ignis. Et est gradus secundum medicos elevacio gustus super naturalem saporem. Versus:

20 A medicis gradus dicitur elevacio gustus.
Prima parum tollit, plus altera, 3^a ledit,
destruit ac quarta, si non protenditur ultra. /P2, Z/

[Ad v. 31 „caloris“:] Nota, 4^{or} sunt complexionis herbarum: calidum, humidum, siccum, frigidum. /P2, Z/

25 [Ad v. 33] „nervos“: Nota, nervi dicuntur, qui procedunt a cerebro, ut ad oculos et aures, vene sunt, que de corde ad manus protenduntur. /P2/

⁸⁷ Neevidujeme např. změnu slovosledu a slova či části vět, které nepřinášejí obsahově nic nového (např. *vero*).

- [*Ad v. 34*] „*elixa*“: Nota, elixum est virtus herbe per decoccionem in aqua extracta, lixos enim grece et aqua latine. Unde elixum est decoccio herbe cum aqua. /*P2*/
 [*Ad v. 34*] „*elixa*“: Nota, „*elicio*“ idem est quod „*extraho*“ et facit „*elicui*“ vel „*elixa*“ in preterito, unde cum decoquitur, tunc virtus extrahitur. /*Z*/
- 30 [*Ad v. 35*] „*dysnoicis*“: Hic est alia particula, in qua ostendit aliud remedium mediante ipso abrotano dicens, quod abrotanum crudum acceptum in vino per pulverisacionem vel succus eius prodest disnoicis, id est obliviosis vel dementibus. Unde disnoyci dicuntur obliviosi vel dementes et dicuntur a „*dis*“, quod est „*de*“, et „*mens, mentis*“ quasi deorsum a mente positi, quia
- 35 ipsi obliviosi vel fatui sive dementes a mente cito recedunt. Unde Rosarius dicit, quod abrotani cortex pulverisatus et mane in vino sumptus miro modo subvenit memorie etc. /*P3, P1, P4, Z*/
 [*Ad v. 35*] „*dysnoicis*“: Nota, disnoici dicuntur, qui spiritum difficulter emittunt, asmatici, qui difficulter ipsum quasi cantando atrahunt, ottonici vero sunt, qui difficulter utrumque faciunt. /*P4, P2*/
 [*Ad v. 38*] „*Urinam*“: Ostendit ulterius utilitates plures abrotani dicens abrotanum valet, quando aliquis non potest habere exitum urine, tunc evadet illa infirmitate, si utabitur ipso abrotano etc. /*P1, P4*/
 [*Ad v. 38*] „*urinam*“: Nota, urina est colamentum omnium humorum et precipue sangwinis et sunt tres anxietates in urina emitenda, quidam enim sunt, qui nichil possunt emingere, alii tractatim mingunt, 3ⁱⁱ per horam quamlibet. /*P4, P2*/
- 45 [*Ad v. 39*] „*sciasim*“: Nota, sciasis est quedam infirmitas et est proprie in pedibus et est species ipsius generis gutta. Unde sciendum, quod gutta est quoddam genus habens sub se tres species, scilicet podagram, cyragram et sciasim. Et dicitur gutta, quia talis infirmitas provenit ex descensu reumatis a capite, nam si {nam si} descendit ad manus dicitur cyragra, si ad pedes
- 50 infra sub genua, dicitur podagra, si supra genua, tunc dicitur sciasis. Unde sciendum, quod quando aliquod apostema generatur in profunditate ancarum, tunc dicitur sciasis. Et dicitur a scia, unde scia est os rotundum, in quo conveniunt ossa seu coxa seu os rotundum in genu, et sic patet differentia „*podagram*“, „*cyragram*“. /*P3, P1, P4*/
 [*Ad v. 39*] „*sciasim*“: Nota, sciasis est infirmitas coxarum, quando nervi contrahuntur adeo, quod homo vadit in pedicis. Et ille, qui patitur, dicitur sciaticus et provenit ex eo, quod humores descendunt inter nervos et coxam et ita nervos contrahunt. /*P4, P2*/
- 55 [*Ad v. 41*] „*frigora febris*“: Nota, febris si veniat mane, est de sangwine, si in meridie, est ex colera, si sero, tunc est ex flecmate, si post medium noctis, tunc est ex melancolia etc. Si abrotanum mittatur ad aquam et permitatur stare per noctem et postea bibatur, iuvat frigus febris. /*P3, P4*/
- 60 [*Ad v. 44*] „*Lumbricos ventris*“: Hic ponit aliam virtutem ipsius abrotani etc. Nota, lumbrici sunt quidam vermes, qui generantur ex cibis, qui sunt apti ad putrefaccionem, et tales vermes ut frequenter fiunt in juvenibus, qui sepius vivunt intemperate. /*P3, P1, Z*/

[Ad v. 45 „*cidonia*“:] Nota, *cittonia* dicuntur coctana a quadam civitate, in qua primum sunt inventa, que dicitur *Citon* etc. /P3, P1, Z/

65 [Ad v. 50 „*pulvino*“:] Unde *pulvinum* idem est, quod *pulvinar*, et large sumitur pro lecto. Et dicit, quod ipsa herba sumpta capiti tempore dormicionis valet *melancolicis* ad incitandum venerem, quia quidam sunt *melancolici*, precipue, qui propter nimiam frigiditatem inhabiles sunt ad redendum debitum et sunt *steriles*, et ergo dicit, quod illa herba valet *melancolicis*. /P4, Z/

1 abrotani : abortani (*sic semper scribit*) P4 – 8 predominatur : predicatur P1 – 9 2° ... et : abrotanum P3; odorifera ... cubiti *om.* P3 – 10 bozye drzewczye : brotan vel bozye drzewczye P3 – 11 Nota... calidam : Hic prosequitur de abrotano et est herba veneris. Dicitur enim abrotanum *arodos* grece, quod est *spuma* latine, inde Venus Z – 15 Nota... ignis : Inde gradus sunt IIII^{or}. Nam *alique* herbe sunt magis et minus frigide, *alique* valde Z – 18 *saporem* : *saporem* et est *quadruplex*, quidam *parum*, quidam *plus* etc. Et habentur similitudine, quod *sicud* tres sunt gradus *comparacionis*, primus *parum* *sicud* *positivus*, 2us magis *sicud* *comparativus*, 3us valde *sicud* *superlativus* sine *genitivo*, 4us quidam non ultra ut *superlativus* cum *genitivo* ut ‚*fortissimus hominum*‘ et ita sequitur ‚*non forcior illo*‘ Z – 32 *dementibus* : *demesticis* P1 – 32 Unde... *recedunt om.* P1; *recedunt* : *recedunt*. Nota, *disnoici* sunt, qui minus *spiritum* emittunt, quam *atrahunt*, *arnoici* tantum emittunt, quantum *atrahunt*, *asnoici*, qui magis emittunt, quam *atrahunt* Z – 34 Unde... dicit : Unde sciendum P1 – 35 *subvenit memorie* etc. : *memorie* *subvenit*. Nota, contra *obliviositatem* *recipe* abrotanum et *coque* bene cum *potu*, donec *minoretur liquor* Z – 37 *ottonici* : *ortonoci* P2 – 43 *tractatim* : *guttatim* P2 – 46 *quoddam* : *quedam* P1 – 48 *ad manus* : *a manibus* P1 – 50 *ancarum* : *ancorum* P1 – 57 Si³ ... *febris om.* P3 – 59 etc. : *dicens*, quod *bibitum* abrotanum *necat lumbricos*, *illos vermes ventris* P1; Hic... etc. : *Versus* *Vermes eschalidos lumbricos* *crapula gingnit* Z – 61 *qui... in-temperate* : *qui comedunt illa humidiosa non modice* etc. P1 – 64 Et... *melancolicis* : Si *mulier abstulerit viro carnis resurreccionem*. Et *precipue* valet *melancolicis*, qui sua *frigiditate* sunt *inhabiles veneri*, si *capiti supponatur nocte* Z

Jak je vidět již na první pohled, při komentování básně se kladl důraz na vysvětlení lékařského názvosloví, protože těžiště výuky spočívalo spíše v teorii než praxi. Proto se zde setkáváme s recepty pouze výjimečně a vždy jsou velmi jednoduše formulovány (bez udání přesných poměrů). To v podstatě odpovídá i charakteru komentované básně, protože v ní se rovněž v receptech s přesnými údaji nepracuje, přestože v pramenech básně mnohdy uvedeny jsou. Na druhou stranu je pozoruhodné, že se komentář místy soustředí i na látku čistě gramatickou. Rukopisy P2 a Z (ad v. 31) vysvětlují původ jména *abrotanum*, i když v obou případech je text zkomolený (srov. výše). Komentáře zřejmě vycházejí z některého ze středověkých glosářů. Ugucione z Pisy a podle něho i Jan z Janova odvozují *abrotanum* od *afrotanum*, což prý souvisí se jménem bohyně Afrodity.⁸⁸ V P2 navíc najdeme

⁸⁸ CECCHINI – ARBIZZONI (2004: A 41). *Abrotanum herba est virtutem habens calidam*,

odraz mýtu, který je popsán (i když v poněkud pozměněném božském obsazení) v Papiově glosáři *Elementarium doctrinae rudimentum*.⁸⁹ Gramatické poznámky najdeme také ve výkladu k „elixi“ (ad v. 34), a to opět v *P2* a *Z*. Výklad v *P2* byl snad inspirován Papiovým heslem *elyxum*.⁹⁰ U termínu „disnoici“ (ti, kdo trpí dušností) je vysvětlení v *Z* podáno jednoznačně podle glosáře Ugucciona z Pisy (ad v. 35).⁹¹ *Z* glosářů může vycházet i výklad ke kdoulím, který mají rukopisy *P1*, *P3* a *Z* („cidonia“, ad v. 45).⁹²

---

quasi afrothanum ab Afrodita, que est Venus. Týž text převzal později Jan z Janova (Iohannes Balbus) ve své učebnici gramatiky doprovázené bohatým glosářem *Catholicon sive Prosodia* (čerpala jsem z inkunábule, v níž chybí první list a není tu uvedeno jméno autora, název díla, tiskař ani místo a rok vydání – zřejmě se jedná přímo tisk Gutenbergův *Iohannes Balbus. Catholicon. Moguntiae 1460*), dostupné online <http://archive.org/details/OEXV2>; cit. 2013-08-24): *Abrotanum herba est habens virtutem calidam quasi affrotanum ab Affrodita, quod est Venus* (part. 5, *De ethimologia rectum litterarum alphabeti ordinem tenens*, zde s. v. *abrotanum*). U Ugucciona najdeme vysvětlení i řecký výraz *affros*: *affros grece, spuma latine, inde hec Affrodita -e, idest Venus...* (CECCHINI – ARBIZZONI, 2004: A 100), který před ním do svého glosáře zařadil již Papias (viz následující poznámka).

⁸⁹ *Papias*. (1491), s. v. *veneratur*: *...hanc graeci aphroditen vocant propter spumam sanguinis generantem aphros enim graece spuma vocatur. Quidam autem fingunt Saturnum celii patris virilia abscidisse, sanguinem in mari fluxisse dicunt atque eo spuma maris concreta Venus nata est...* (http://www.digital-collections.de/index.html?c=autoren_index&l=en&ab=Papias; cit. 2013-08-24).

⁹⁰ *Elyxum quod in aqua solum decoquitur; lyxa enim aqua dicitur eo quod sit soluta...* (tamtéž, s. v. *elyxum*). O přesné podobě Papiova glosáře toho zatím mnoho nevíme (kritická edice existuje pouze k písmenu A). Jisté je, že abecední řazení umožňovalo při vzniku opisu jednoduše vkládat nová hesla. Autor komentáře tedy mohl mít v ruce rukopis, který neodpovídal podobě glosáře, jak ji známe z inkunábulí a starých tisků.

⁹¹ CECCHINI – ARBIZZONI (2004: D 72): *Disnoycus, suspiriosus, qui plus recipit quam remittit; ortonoycus qui tantum remittit quantum recipit; asmaticus qui plus emittit quam recipit...* Etymologii těchto výrazů však Uguccione uvádí jinou (... *dysnoicus a dis, quod est divisio vel diversus, et noycus, quod est infirmus, inde disnoycus qui non equo modo recipit et emittit; ortonoycus ab ortos, quod est rectum, et noycus, inde ortonoycus qui recto modo recipit et emittit*). Doslovně z něho čerpal i Iohannes Balbus, který tyto informace rozdělil do dvou hesel (s. v. *disnoicus* a s. v. *ortonoicus*).

⁹² *Papias*, s. v. *cydonia mala*: *Cydonia mala ab oppido, quod est in Creta, dicta ex quo pomo cidonicum conficitur...*; Iohannes Balbus, s. v. *cidonia*: *Cidonia civitas Cretensis. Cidonia genus pomi. Item cidonia mala ab oppido, quod est in Creta, dicta ex quo primo cidonicum conficitur...*

Poznámky k jednotlivým komentářům

Ad *P1* (NK Praha, IV G 9)

- s výjimkou jediné věty (ad v. 31), v níž se upozorňuje na aromaticnost rostliny a výšku, již dosahuje, je celý text komentáře obsažen i jinde, a to v *P3*, kde je vše kromě lemmatu „*urinam*“ (ad v. 38); částečné shody jsou s *P4*, kde je pořadí lemmat oproti *P1* poněkud odlišné, navíc tu chybějí lemmata „*abrotano*“ (ad v. 31), „*lumbricos*“ (ad v. 44), „*citonia*“ (ad v. 45); se *Z* má *P1* jediné společné lemma, a to „*dysnoicis*“ (ad v. 35)
- tento komentář je nepochybně studentským zápisem, a to nejen kvůli fragmentárnosti, ale i vzhledem k chybám (*pulveriscatum* místo *pulverizatum*, *demesticis* místo *dementibus*, *ancorum* místo *ancarum*, *humidiosa* místo *humidosa*)

Ad *P2* (NK Praha, VIII E 2)

- asi čtvrtina jeho textu není obsažena v žádném z dalších komentářů: konkrétně úvodní zmínka o tom, jak se Venuše zrodila z mořské pěny (ad v. 31); přirovnání u čtyř stupňů tepla (k témuž verši) a dále lemmata „*nervos*“ (ad v. 33) a „*elixi*“ (ad v. 34), z nichž „*nervos*“ není komentováno v žádném z komentářů, „*elixi*“ je komentováno v rukopisu *Z*, ovšem jiným výkladem
- společné pasáže má tento komentář s *P4* (poslední tři lemmata *P2* jsou zapsána v *P4* ve shodném pořadí) a se *Z*, kde je podobný (i když ne shodně formulovaný) začátek, odvolávající se na Venuši (ad v. 31), a výklad ke „*gradus*“ (ad v. 31), obsahující tytéž verše, ovšem přirovnání u stupňů tepla je odlišné
- pokud jde o chyby, najdeme zde především anakolut ve větě o zrození Venuše (ad v. 31) a dále chybný zápis výrazu *ortonoci* (ad v. 35), správně *orthonoci*, užívaného pro pacienty se špatným dýcháním

Ad *P3* (NK Praha, IX E 14)

- komentář je totožný s textem dalších rukopisů, není tu žádné lemma, které bychom nenašli i jinde: jak již bylo naznačeno, většina textu se shoduje (i pořadím lemmat) s *P1* a kromě těchto shodných pasáží jsou tu dvě místa, jež najdeme v *P4* – celé lemma „*frigora febris*“ (ad v. 41) a etymologický výklad termínu *discoici*, který je součástí lemmatu „*dysnoicis*“ (ad v. 35) nejen v *P4*, ale i *Z* (toto lemma obsahuje i *P1*, ovšem bez etymologického výkladu)
- kromě duplicitního *nam si nam si* („*sciasim*“, ad v. 39) nejsou v tomto rukopisu žádné chyby

Ad *P4* (NK Praha, X E 14)

- součástí lemmatu „frigora febris“ (ad v. 41) je jednoduchý recept, který není obsažen v žádném jiném komentáři; s výjimkou této věty je ostatní komentář zapsán i v jiných rukopisech: s *P1* souhlasí pět lemmat, do nichž jsou vloženy dvě pasáže shodné s *P3* (zmněný etymologický výklad a lemma „frigora febris“); poté jsou zařazena poslední tři lemma z *P2* a celý výklad ukončuje lemma „pulvino“ (ad v. 50), které najdeme částečně i v rukopisu *Z* (jeho první věta je zcela totožná, další výklad se shoduje svým obsahem, formulován je však odlišně)
- poněkud zarážející je pořadí lemmat: nejprve zde máme lemma k veršům 35, 38, 39, 41 (shodná s *P1* a *P3*) a poté se začíná jakoby od začátku a výklad se doplňuje o další informace, a to k veršům 31, 35, 38, 39, 50, přičemž lemma k v. 31 je opět stejné jako v *P1* a *P3*, lemma k veršům 35, 38, 39 mají stejné znění jako v *P2*, lemma k verši 50 má shody se *Z*; k veršům 35, 38, 39 přitom nepřibývají nová témata, ale podává se výklad těch stejných termínů (*disnoici*, *urina*, *sciasis*), které byly vyloženy již předtím, ovšem jiným způsobem
- tento komentář užívá vždy chybného názvu rostliny – *abortanum*, kromě toho obsahuje nesprávný termín *ottonici* (tedy *orthonoici*)

Ad *Z* (SOA Znojmo, 306)

- začátek tohoto komentáře, tj. první tři lemma, mají částečně shodný text s *P2* (pouze přirovnání 4 stupňů účinku léčiv ke třem gramatickým stupňům adjektiv jinde nenajdeme), poté následuje lemma „dysnoicis“ (ad v. 35), kterému odpovídá zápis v *P3* a *P4*, ale je doplněno o další informace, při obtížích s dýcháním se tu rozlišují tři různé termíny – *disnoici*, *arnoici* a *asnoici*, ale zřejmě se jedná pouze o zkomolené názvy, s nimiž se setkáme i v rukopisech *P2* a *P4* (*disnoici*, *ortonoci* či *ottonici* – správně *orthonoici*, *asmatici*), popis potíží je ovšem formulován jinak; druhý přídatek spočívá v jednoduchém receptu *contra obliviositatem*
- výše uvedenou část komentáře najdeme na horním okraji nad textem, další lemma jsou již *in margine*: první z nich je z oblasti gramatiky („elixi“, ad v. 34) a je nepochybně převzat z nějakého glosáře, další dvě lemma odpovídají svým obsahem a pořadím rukopisu *P3* („lumbricos“ ad v. 44, „cidonia“ ad v. 45, rukopis *P2* má stejné znění, ale opačné pořadí) a konečně lemma poslední (ad v. 50) má shody s *P4*

Uvedený přehled působí velmi zmateným dojmem, protože komentáře jednotlivých rukopisů jsou spolu navzájem provázané, někdy větším, jindy menším počtem shodných lemmat. Situace, kdy je malý úsek textu (většinou se jedná o jedinou větu) zapsán jen v jednom komentáři, je výjimečná.

Jestliže to shrneme, text, který čteme v rukopise *P1* a *P3* nemá nic společného s *P2*, ovšem *P4* v sobě spojuje oba tyto odlišné komentáře a rovněž v rukopisu *Z* najdeme pasáže, které na jedné straně korespondují s *P1*, *P3* a *P4* a na straně druhé i s *P2*. Přitom právě rukopis *P4* uvádí explicitně, že obsahuje komentář Jana Ondřejova, přednesený roku 1424. Není důvod pochybovat o tom, že v tomto roce skutečně Jan Ondřejův vedl komentovanou četbu Macerovy skladby, protože, jak jsme již řekli, nevíme, kdy přesně Prahu opustil. Důvodně však lze zpochybnit tvrzení, že zápis z roku 1424 je Šindelovým autografem, jak se domnívali Maiwald, Gellner i Bartoš. Jednak není pravděpodobné, že by učitel komolil jméno rostliny *abrotanum* na *abortanum*, a jednak asi Šindel neměl důvod si takový zápis, v němž došlo k zcela mechanickému spojení dvou různých komentářů, pořizovat: Nejprve sem byl zaznamenán komentář, jak ho známe z *P1* a *P3* (tím ovšem netvrdím, že právě na základě jednoho z těchto rukopisů – oba můžeme vzhledem k rozdílům, především v pořadí lemmat, jako přímý pramen vyloučit) a poté byl text doplněn o komentář, který obsahuje *P2* (v tomto případě bychom díky doslovně shodnému znění o možném přímém prameni pro *P4* uvažovat mohli). Kdyby se jednalo o profesorskou písemnou přípravu na lekce, dalo by se očekávat, že dojde k logickému spojení informací, které patří ve skutečnosti k sobě (výrazy *disnoici*, *urina*, *sciasis* jsou tu, jak bylo výše řečeno, komentovány duplicitně). Daleko přijatelnější je hypotéza, že se jedná o studentský zápis ústně proneseného komentáře, který učitel postupně studentům diktoval na základě dvou různých starších zápisů (jeden z nich přitom mohl být jeho vlastním starším komentářem). Značné shody mezi všemi srovnávanými texty dokazují, že se jednalo o běžnou praxi, tj. že učitel na lekcích komentář převážně předčítal (z jedné či více předloh). Při ústním projevu by nutně muselo vzniknout daleko větší množství odchylek. Šindel tedy musel mít, ať již ve své vlastní knihovně či v knihovnách kolejních, k dispozici starší kodexy s příslušným komentářem, a proto je obtížné najít motivaci, proč by si měl vlastnoručně zapsat do *P4* dva různé komentáře, na jejichž znění neměl v úmyslu nic měnit.

Přesto je *P4* poněkud zvláštním dokladem univerzitních lekcí, neboť sem nebyla zapsána komentovaná skladba předem jako celek, aby potom mohla být během lekcí doplňována o učitelův komentář, jak to vidíme u ostatních kodexů. Úseky k jednotlivým rostlinám totiž byly zapsány vždy po jednom, komentář byl doplněn na poměrně úzký vnější okraj a po skončení daného úseku pokračoval dál přes celou šířku strany. Teprve poté byl do kodexu zapsán další úsek skladby. Vzhledem k celkovému počtu rostlin (77) se dá předpokládat, že se během jedné lekce komentoval delší text básně, než který je věnován jedné rostlině. Buď se tedy jedná o zápis velmi schopného

studenta, který si zvládnul během lekce přepisovat i originální text, nebo, a to spíše, se jedná o opis básně i komentáře, který byl pořizován dodatečně na základě již existujícího záznamu. V každém případě byl jak originální text básně, tak její komentář zapsán stejnou rukou.

I u dalších rukopisů bychom sotva hledali argumenty pro tvrzení, že máme v rukou Šindelův autograf, ledaže by mezi nimi byl exemplář, do kterého si Šindel zapisoval během svých vlastních studií. Žádný z rukopisů totiž neobsahuje kompletní komentář, tři z nich dokonce mají komentovaný pouhý začátek, jako by se vlastníci rukopisů účastnili jen počátečních lekcí a potom jejich návštěvu vzdali.

Krátce se ještě musíme zastavit u datace rukopisů. Druhým datovaným rukopisem je rukopis znojemský, jehož zápis je z roku 1415, kdy měl Šindel za sebou již několik let působení na lékařské fakultě. Také zde zapsala báseň i komentář jedna písařská ruka. Tento rukopis má s *P4* sice jisté shody, ty ale nejsou nijak četné. Oproti tomu mají s *P4* velmi shodné čtení rukopisy *P1*, *P2* a *P3*, z nichž poslední dva Truhlář datuje již do konce 14. století, což by znamenalo, že Šindel při svém výkladu vycházel výhradně z komentářů starších učitelů, aniž by k nim připojil něco ze svých znalostí. (Na konci 14. století Šindel teprve studoval artistickou fakultu.) Truhlářova datace se však evidentně týká pouze základního textu *De viribus herbarum*, který byl univerzitními písaři připraven předem, komentáře pak byly zapsány později, někdy během prvních desetiletí 15. století.⁹³ Mezi těmito studentskými záznamy může tedy být uchován i komentář, který si sestavil Šindel sám ve své učitelské praxi (patrně text odpovídající *P1* a *P3*) a který doplňoval o komentář jiného z profesorů lékařské fakulty (snad znění, které známe z *P2*).

Zavržení kodexu *P4* jako Šindelova autografu nemusíme podporovat jen výše uvedenými hypotézami, nýbrž se můžeme opřít také o skutečný důkaz, a to komparaci písma *P4* s krakovským kodexem 619 (Biblioteka Jagiellońska, starší sign. DD IV I),⁹⁴ kde je v četných poznámkách dochováno Šindelovo písmo. Emma Urbánková byla nucena v roce 1962 ve svém článku o kodexech Národní knihovny, které mohly být kdysi v Šindelově vlastnictví, napsat: „žádaný mikrofilm však zatím, bohužel, z Krakova ne-

⁹³ Dataci písařských rukou všech srovnávaných rukopisů laskavě posoudil kolega Dalibor Havel (FF MU Brno).

⁹⁴ KOWALCZYK ET AL. (1988).

došel“.⁹⁵ Pokud je mi známo, již nikdy se k tomuto tématu nevrátila a tajemství oněch 22 kodexů, které v Národní knihovně našla a které snad patřily Šindelovi, zůstává zatím neodhaleno. Historie se naštěstí neopakovala a nyní, i když již v době uzávěrky sborníku, kopie z rukopisu BJ 619 skutečně přišla. Na f. 272r se píše: *Anno domini 1418 10 die mensis Iulii circa finem hore 20e a principio noctis computando ego Iohannes Andree, arcium magister et medicine doctor, finivi hunc librum Almagesti Ptholomei totum diebus festivis legendo, quod legere inceperam anno domini 1412 in die S. Martini Prage in scolis medicorum...*⁹⁶ Písmo tohoto prokazatelného autografu se neobjevuje v žádném ze zkoumaných komentářů, tedy ani v P4. Gellnerovu i Bartošovu domněnku tak můžeme s jistotou vyvrátit.

Na závěr nutno podotknout, že naše závěry ohledně vztahů mezi jednotlivými komentáři jsou silně limitovány. Za prvé se jedná pouze o preliminární posouzení komentářů k jedné jediné rostlině. Není vyloučeno, že komentáře k dalším rostlinám mohou prozradit i jiné závislosti mezi zkoumanými rukopisy. Za druhé musíme po vzoru Emmy Urbánkové vyslovit ještě jedno „bohužel“, týkající se zmíněného rukopisu Roudnické lobkowiczské knihovny v Nelahozevsi VI Fc 29,⁹⁷ který rovněž obsahuje marginální komentář k básni *De viribus herbarum*.⁹⁸ Tímto rukopisem se po Maiwaldovi (1904) již později nikdo nezabýval a příslušná kopie je prozatím na cestě. Lze předpokládat, že komentář k pelyňku brotanu na s. 166 rukopisu by mohl významně obohatit náš srovnávaný materiál, neboť, jak jsme viděli z velké provázanosti lemmat všech dochovaných komentářů, učitelé buď komentář na lekcích běžně předčítali, nebo si studenti látku dopisovali na základě starších studentských záznamů. Je tedy velmi pravděpodobné, že i rukopis lobkowiczský bude obsahovat významné shody s ostatními bohemikálními rukopisy, a proto by přesná datace, o níž se Maiwald zmiňuje, tj. rok 1399, mohla leccos odkrýt. V každém případě v bohemikálním prostředí evidujeme v Evropě ojedinělé množství komentářů k Macerově básni, což je skutečnost, která slibuje, že se před námi otevírá neobvykle zajímavé medievistické téma.

⁹⁵ URBÁNKOVÁ (1962: 96, pozn. 8).

⁹⁶ Patrně se nám dochovalo i studentské *reportatum* z této přednášky, a to v kapitulním rukopisu O I, f. 126r–129r (srov. Podlaha, 1923: 452), v němž se začátek lekcí v listopadu 1412 datuje o pár dní později.

⁹⁷ Viz pozn. 80.

⁹⁸ Za ověření této skutečnosti děkuji správce knihovny Mgr. Soni Černocké.

Prameny rukopisné

- Národní knihovna ČR, Praha, IV G 9
 Národní knihovna ČR, Praha, VIII E 2
 Národní knihovna ČR, Praha, IX E 14
 Národní knihovna ČR, Praha, X E 14
 Státní okresní archiv, Znojmo, fond Archiv města Znojma, 306

Prameny tištěné

- BEČKA, JOSEF – URBÁNKOVÁ, EMMA. 1948. *Katalogy knihoven koleji Karlovy university*. Praha: Národní a univerzitní knihovna.
- BOAS, MARCUS [ED.]. 1952. *Disticha Catonis*. Amstelodami: North-Holland Publ. Co.
- CECCHINI, ENZO – ARBIZZONI, GUIDO ET AL. [EDS.]. 2004. *Uguccione da Pisa. Derivationes*. 1–2. Firenze: Sismel.
- Herbarum varias qui vis cognoscere vires / duc Macer adest, quo duce doctor eris*. [Edidit Guillelmus Gueroaldus, qui et commentaria edidit]. Parisius: pro Petro Baquelier, 1522.
- HRDINA, KAREL [ED.]. 1949. *Mistr Jan Kampanus. Mecenáši Karlovy university*. Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká.
- CHOUANT, LUDOVICUS [ED.]. 1832. *Macer Floridus. De viribus herbarum una cum Walafridi Strabonis, Othonis Cremonensis et Ioannis Folcz carminibus similis argumenti*. Lipsiae: Voss.
- Iohannes Balbus. Catholicon*. Moguntiae: [Iohannes Gutenberg?] 1460.
- Papias. 1491. *Elementarium doctrinae rudimentum*. Venetiis: Theodorus de Ragazonibus.
- KÜHN, CARL GOTTLÖB [ED.]. 1826. *Claudii Galeni Opera omnia*. XI. Lipsiae: Cnobloch. (Reprint Hildesheim: Olms, 1965.)
- MAYHOFF, KARL [ED.]. 1892. *C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*. 3: Libri XVI–XXII. Lipsiae: Teubner. (Reprint Stuttgartiae: Teubner, 1967.)
- ROSE, VALENTINUS [ED.]. 1875. *Plinii Secundi quae fertur una cum Gargilii Martialis medicina*. Lipsiae: Teubner.
- JANSEN, ULRIKE [ED.]. 2013. *Spuria Macri. Ein Anhang an das Mittellateinische Lehrgedicht Macer Floridus, de Viribus Herbarum – Einleitung, Übersetzung, Kommentar*. Berlin: De Gruyter.

LITERATURA

- BALBINUS, BOHUSLAUS. 1677. *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Prag: Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae, in Collegio Societatis Jesu, ad Sanctum Clementem, per Joannem Nicolaum Hampel Factorem.
- BARTOŠ, FRANTIŠEK MICHÁLEK. 1947. „Rektor Jan Šindel.“ *Věstník České akademie věd a umění*, 56, 27–34.
- BARTOŠ, FRANTIŠEK MICHÁLEK. 1953. „Dantova Monarchie, Cola di Rienzo, Petrarka a počátky reformace a humanismu u nás.“ *Věstník Královské české společnosti nauk, tř. filosofocko-historicko-filologická*, roč. 1951, příspěvek V.

- BERÁNEK, KAREL. 1968. „O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622. De facultatis medicae Pragensis initiis.“ *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 9, 44–87.
- BUHL, MARIA SOPHIA – KURRAS, LOTTE. 1969. *Die Handschriften der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart*. 4,2: *Codices physici, medici, mathematici etc. (HB XI 1–56). Poetae (HB XII 1–23). Poetae Germanici (HB XIII 1–11). Vitae sanctorum (HB XIV 1–28)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- CONTE, GIAN BIAGIO. 2003. *Dějiny římské literatury*. Přel. kol. autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha: KLP.
- CROSSGROVE, WILLIAM C. 1985. „Macer.“ In *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 5. Berlin – New York: de Gruyter, 1109–1116.
- CROSSGROVE, WILLIAM. 1994. „Zur Datierung des ‚Macer Floridus‘.“ In DOMES, JOSEF AJ. [EDS.]. *Licht der Natur. Medizin in Fachliteratur und Dichtung*. Göppingen: Kümmerle, 55–62.
- CROSSGROVE, WILLIAM. 1979. „Zur Erforschung des ‚Älteren deutschen Macer‘.“ *Sudhoffsarchiv*, 63, 71–86.
- ČÁDA, FRANTIŠEK. 1966. „Rukopisy města Znojma.“ *Studie o rukopisech*, 5, 97–144, 181–184.
- ČÁDA, FRANTIŠEK. 1975. Znojmské rukopisy.“ *Jižní Morava. Vlastivědný sborník*, 11, 33–57.
- DAEMS, W. F. 1966. „Die mnl. Macerglossen in Ms. 6838A der Nationalen Bibliothek zu Paris.“ *Janus. Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique*, 53, 17–29.
- FENDRYCH, MIROSLAV. 1962. „České rukopisné rostlináře.“ *Časopis Národního muzea. Oddíl přírodovědný*, 131, 185–197.
- FLAJŠHANS, VÁCLAV. 1926. *Klaret a jeho družina. I. Slovníky veršované*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- FLOOD, BRUCE P. „The Medieval Herbal Tradition of Macer Floridus.“ *Pharmacy in History*, 18, 1976, 62–66.
- FLOOD, BRUCE P. „Pliny and the medieval ‚Macer‘ medical text.“ *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 32, 1977, 395–402.
- GELLNER, GUSTAV. 1935. „Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellovské.“ *Věstník Královské české společnosti nauk, tř. 1., roč. 1934, část III*.
- GOEHL, KONRAD – MAYER, JOHANNES GOTTFRIED [EDS.]. 2001. *Die Höhepunkte der Klostermedizin. Der ‚Macer floridus‘ und das Herbarium des Vitus Auslasser*. Holzminden: Reprint-Verl. Leipzig.
- GOEHL, KONRAD – MAYER, JOHANNES GOTTFRIED [EDS.]. 2003. *Kräuterbuch der Klostermedizin: der ‚Macer Floridus‘. Medizin des Mittelalters*. Holzminden: Reprint-Verl. Leipzig.
- HAAGE, BERNHARD D. – WEGNER, WOLFGANG. 2004. „Macer floridus.“ In GERABEK, WERNER E. AJ. [EDS.]. *Enzyklopädie Medizingeschichte*. Berlin – New York: de Gruyter, 877.
- HADRAVOVÁ, ALENA. 2003. „Jan Šindel a jeho traktát ‚Pravidla pro výpočet zatmění Slunce a Měsíce‘.“ In HADRAVOVÁ, ALENA – HADRAVA, PETR [EDS.]. *Astronomie ve středověké vzdělanosti*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy: Astronomický ústav AV ČR, 53–70.
- HARIG, GEORG. 1974. *Bestimmung der Intensität im medizinischen System Galens. Ein Beitrag zur theoretischen Pharmakologie, Nosologie und Therapie in der Galenischen Medizin*. Berlin: Akademie Verlag.
- HAYE, THOMAS. 1997. *Das lateinische Lehrgedicht im Mittelalter. Analyse einer Gattung*. Leiden: Brill.

- HLAVÁČEK, IVAN. 2004. „Knihy a knihovny na pražské univerzitě ve středověku (Stručný nástin).“ *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 36–38 (1996–1998), 23–29.
- CHOUANT, LUDWIG. 1841. *Handbuch der Bücherkunde für die ältere Medizin zur Kenntniss der griechischen, lateinischen und arabischen Schriften im ärztlichen Fache und zur bibliographischen Unterscheidung ihrer verschiedenen Ausgaben, Uebersetzungen und Erläuterungen*. 2. Aufl. Leipzig: Voss. (Reprint Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1956.)
- JACQUART, DANIELLE. 1979. *Dictionnaire biographique des médecins en France au moyen âge. Supplément*. Genève: Droz.
- KEIL, GUNDOLF. 1989. „Die medizinische Literatur des Mittelalters.“ In JANSEN-SIEBEN, RIA [ED.]. *Artes mechanicae en Europe médiévale, in middeleeuws Europa*. Bruxelles: ABB, 73–111.
- KEIL, GUNDOLF. 1993. „Odo v. Meung.“ In *Lexikon des Mittelalters*. 6. München: Artemis & Winkler, 1360.
- KEIL, GUNDOLF. 1994. „Phytotherapie im Mittelalter.“ *Scientiarum Historia*, 20, 7–38.
- KOWALCZYK, MARIA ET AL. [EDS.]. 1988. *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*. IV. Wratislaviae: Inst. Ossolinianum Officina Ed.
- KRISTELLER, PAUL OSKAR. 1996. „The Curriculum of the Italian Universities from the Middle Ages to the Renaissance.“ In KRISTELLER, PAUL OSKAR. *Studies in Renaissance Thought and Letters*. 4. Roma: Ed. di storia e letteratura, 75–96.
- MAIWALD, VINCENZ. 1904. *Geschichte der Botanik in Böhmen*. Wien – Leipzig: Fromme.
- MANITIUS, MAX. 1923. *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. 2. München: Beck.
- MANITIUS, MAX. 1931. *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. 3. München: Beck.
- MAYER, JOHANNES GOTTFRIED. 2000. „Das ›Leipziger Drogenkompendium‹ (Leipzig, Universitätsbibliothek, Cod. 1224) und seine Quellen. ›Circa instans‹, ›Aggregator‹ (Pseudo-Serapion), ›Macer floridus‹ (bzw. ›Ältere deutscher Macer‹), ›Liber graduum‹ (Constantin) und ›Liber iste‹.“ In GOEHL, KONRAD – MAYER, JOHANNES GOTTFRIED [EDS.]. *Editionen und Studien zur lateinischen und deutschen Fachprosa des Mittelalters. Festgabe für Gundolf Keil*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 207–263.
- O’BOYLE, CORNELIUS. 1998. *The Art of Medicine. Medical Teaching at the University of Paris, 1250–1400*. Leiden: Brill.
- PODLAHA, ANTONÍN. 1923. *Catalogus codicum manu scriptorum, qui in archivio capituli metropolitani pragensis asservantur*. Pragae: Metropolitani Capituli Pragensis.
- RIDDLE, JOHN M. 1995. „Manuscript Sources for Birth Control.“ In SCHLEISSNER, MARGARET R. [ED.]. *Manuscript sources of medieval medicine. A Book of Essays*. New York: Garland, 145–158.
- SCHMITZ, RUDOLF. 1998. *Geschichte der Pharmazie*. 1: *Von den Anfängen bis zum Ausgang des Mittelalters*. Eschborn: Govi.
- SCHNELL, BERNHARD. 1992. „Sindel.“ In *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 8. Berlin – New York: De Gruyter, 1276–1277.
- SCHNELL, BERNHARD. 1996. „Übersetzungen in der Fachliteratur. Zum ›Älteren deutschen Macer‹.“ In HEINZLE, JOACHIM [ED.]. *Übersetzen im Mittelalter: Cambridger kolloquium 1994*. Berlin: Schmidt, 185–207.

- SCHNELL, BERNHARD – CROSSGROVE, WILLIAM [EDS.]. 2003. *Der deutsche Macer. Vulgatafassung. Mit einem Abdruck des lateinischen Macer Floridus „De viribus herbarum“*. Tübingen: Niemeyer.
- SMOLÍK, JOSEF. 1864. *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské do r. 1620*. V Praze: J. Smolík.
- SPUNAR, PAVEL. 1985. *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*. 1. Wratislaviae: Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN.
- STADLER, HERMANN. 1909. „Die Quellen des Macer Floridus.“ *Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*, 1, 52–65.
- STEINSCHNEIDER, MORITZ. 1879. „Constantins liber de gradibus und ibn-al-Gezzars Adminiculum.“ *Deutsches Archiv für Geschichte der Medicin und medicinische Geographie*, 2, 1–22.
- STERNBERG, KASPAR. 1817. *Abhandlung über die Pflanzenkunde in Böhmen*. Prag: Gottlieb Haase.
- ŠMAHEL, FRANTIŠEK. 1980. „Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do roku 1419.“ *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 20, 2, 35–68.
- THORNDIKE, LYNN – KIBRE, PEARL. 1963. *A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin*. London: Mediaeval academy of America.
- TRUHLÁŘ, JOSEF. 1905. *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*. 1. Pragae: Regia societatis scientiarum Bohemica.
- TRUHLÁŘ, JOSEF. 1906. *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*. 2. Pragae: Regia societatis scientiarum Bohemica.
- URBÁNKOVÁ, EMMA. 1962. „Zbytky knihovny snad M. Jana Šindela v Universitní knihovně.“ *Ročenka Universitní knihovny, 1960–1961*, 87–97.
- VENTURA, IOLANDA. 2006. „Il ‚De materia medica‘ di Dioscoride nel Medioevo. Mediazione araba e ricezione occidentale.“ In SPEER, ANDREAS – WEGENER, LYDIA [EDS.]. *Wissen über Grenzen. Arabisches Wissen und lateinisches Mittelalter*. Berlin – New York: de Gruyter, 317–339.
- VENTURA, IOLANDA. V tisku. „Le ‚Dioscorides alphabeticus‘. Un exemple de pharmacopée arabo-latine?“ Předneseno jako příspěvek kolokvia pořádaného SIHSPAI (Société Internationale d’Histoire des Sciences et des Philosophies Arabes et Islamiques) 16.–18. února 2006.
- VENTURA, IOLANDA. 2004. „L’erbario alfabetico del De Proprietatibus Rerum di Bartolomeo Anglico e le sue fonti: una panoramica sul ruolo della botanica nelle enciclopedie del XIII secolo.“ In STAMMEN, THEO – WEBER, WOLFGANG E. J. [EDS.]. *Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Das europäische Modell der Enzyklopädien*. Berlin: Akad.-Verl., 291–337.
- VENTURA, IOLANDA [ED.]. 2009. *Ps. Bartholomaeus Mini de Senis. Tractatus de herbis (Ms London, British Library, Egerton 747)*. Firenze: Sismel.
- VENTURA, IOLANDA. 2007. „Un manuale di farmacologia medievale ed i suoi lettori. Il Circa instans, la sua diffusione, la sua ricezione dal XIII al XV secolo.“ In JACQUART, DANIELLE – PARAVICINI BAGLIANI, AGOSTINO [EDS.]. *Scuola Medica Salernitana. Gli autori e i testi*. Convegno internazionale, Università degli Studi di Salerno, 3–5 novembre 2004. Firenze: Sismel, 465–533.

- VENTURA, IOLANDA. 2005. „Quellen, Konzeption und Rezeption der Pflanzenbücher von Enzyklopädiern des 13. Jahrhunderts. Zu *De proprietatibus rerum*, Buch XVII.“ In VAN DEN ABBEELE, BAUDOIN – MEYER, HEINZ [EDS.]. *Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum. Texte latin et réception vernaculaire. Lateinischer Text und volkssprachige Rezeption.* (Actes du colloque international – Akten des Internationalen Kolloquiums – Münster, 9.–11. 10. 2003). Turnhout: Brepols, 267–317.
- WEITENWEBER, W[ILHELM] R[UDOLPH]. 1854. [„Ueber die vier codices manuscripti Macri de virtutibus herbarum in der Prager k. k. Universitäts-Bibliothek und über den Codex des Arztes und Astronomen M. Johann Šyndel v. J. 1424.“] *Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 5. Folge, Jahrgang 8, Sitzungsberichte 27. 6. 1853 (Section für Naturwissenschaften und Mathematik), 41.
- WICKERSHEIMER, ERNEST. 1936. *Dictionnaire biographique des médecins en France au moyen âge*. 2. Genève: Droz.

RESUMÉ

Příspěvek upozorňuje na skutečnost, že se v bohemikálním prostředí dochoval neobvykle vysoký počet rukopisů s komentářem k básni *De viribus herbarum* (11. stol.), ve středověku kolující pod pseudonymem domnělého autora Macer či Macer Floridus (snad Odon de Meung). Báseň se četla a komentovala na pražské lékařské fakultě zřejmě zcela pravidelně, jedním z učitelů, kteří lekce vedli, byl i Jan Ondřejův Šindel (Iohannes Andreae, dictus Šindel, † snad 1455–1457). Autorka se věnuje srovnání čtyř studentských rukopisů uložených v Národní knihovně ČR, Praha (IV G 9, VIII E 2, IX E 14, X E 14) a jednomu rukopisu znojemskému (Státní okresní archiv Znojmo, rkp. 306). Díky silné provázanosti všech zkoumaných textů a téměř shodnému znění pasáží, které jsou rukopisům společné, lze předpokládat, že učitelé studentům výklad básně diktovali podle starších zápisů, aniž by do něho vnášeli nové poznámky. Díky srovnání uvedených rukopisů s rukopisem Biblioteka Jagiellońska, Kraków, 619, kde je nepochybně dochován Šindelův autograf, můžeme vyvrátit názor starších badatelů V. Maiwaldy, G. Gellnera a F. M. Bartoše, že pražský rukopis X E 14 z roku 1424 napsal sám Šindel.

ruzaruz@phil.muni.cz